

22. BEREZIVSKA, L. D. (2009) *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: 13.00.01. — Organizational-pedagogical principles of school reform in Ukraine in the XX th century*. Kyiv: (in Ukrainian).
23. ВАГНО, І.М. (2009) *Sotsialno-kulturni komponenty navchalno-vykhovnoho protsesu silskoi pochatkovoї shkoly v Ukraini (20 — pochatok 30-kh rr. XX th stolittia): avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Socio-cultural components of the educational process of rural primary school in Ukraine (20 — early 30 XX th century)* — Zhytomyr: (in Ukrainian).
24. KIRYANOVA O. L. (2013) *Naukovo-pedahohichna i vchytelska inteli-hentsiia radianskoi Ukrainy v umovakh kulturno-osvitnikh peretvoren 20–30-kh rr. XX st.: istoriografii: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. — Scientific-pedagogical and teachers intellectuals of soviet Ukraine under conditions of cultural-educational transformation of the 20–30-th years of the XX th century: historiography*. Pereyaslav-Khmelnitsky: (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 7 квітня 2016 р.

УДК 069(1-21):94(477.87)«1945/1989»

В. В. Палинчак-Кутузова

**ІДЕОЛОГІЯ В МУЗЕЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)
ЧАСТИНА І. МУЗЕЙ ЯК ЗБРОЯ РАДЯНСЬКОЇ
ПРОПАГАНДИ (1945–1989 рр.)**

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, Україна

Палинчак-Кутузова Василина Василівна, аспірантка кафедри історії України, старший науковий співробітник відділу історії Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького, e-mail: am-sher@meta.ua

АНОТАЦІЯ

За часів СРСР музей виступав одним із елементів пропагандистської машини. У зв'язку з тим, що зараз триває процес декомунізації, важливим є розуміння того, який слід залишив по собі тоталітаризм у музеях та у житті кількох поколінь нашого суспільства. Провідним завданням є розробка такої концепції, яка б дозволяла

висвітлювати події радянського часу без зайвої ідеологізації як складової нашої історії. У представленій статті досліджено роботу радянської ідеологічно-пропагандистської машини на прикладі Закарпатського краєзнавчого музею. Визначено напрями та складові пропаганди у музеї, розглянуто методи, які використовувалися з цією метою. На прикладі тогочасних газетних публікацій, архівних документів та спогадів музейних співробітників продемонстровано, як змінювалися експозиції та які тенденції переважали, які періоди історії були пріоритетними для демонстрації у залах музею. Окрім того, показано висвітлення в експозиціях історії краю, зважаючи на тогочасні тенденції музейного будівництва. У тому числі також проаналізовано досвід тих років з метою уникнення подібних помилок у майбутньому. Авторкою охарактеризовано також важливість подальших студій у даному напрямку для глибшого розкриття теми.

Ключові слова: музей; радянська ідеологія; партія; пропаганда; експозиція; лекція.

В. В. Палинчак-Кутузова

**ІДЕОЛОГІЯ В МУЗЕЄ: ПРОШЛОЕ, НАСТОЯЩЕЕ,
БУДУЩЕЕ (НА ПРИМЕРЕ ЗАКАРПАТСЬКОГО
КРАЄВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ)
ЧАСТЬ І. МУЗЕЙ КАК ОРУЖИЕ СОВЕТСКОЙ
ПРОПАГАНДЫ (1945–1989 гг.)**

ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»,
пл. Народная, 3, г. Ужгород, 88000, Украина

Палинчак-Кутузова Василина Васильевна, аспірантка кафедри історії України, старший науковий співробітник відділу історії Закарпатського обласного краєведческого музею ім. Т. Легоцького, e-mail: am-sher@meta.ua

АННОТАЦИЯ

В связи с тем, что сейчас идет процесс декоммунизации, важно понимание того, какой след оставил по себе тоталитаризм в музеях и в жизни нескольких поколений нашего общества. Во времена СССР музей выступал одним из элементов пропагандистской машины. Ведущей задачей сейчас является разработка такой концепции, которая бы позволяла освещать события советского времени без лишней идеологизации как составляющей нашей истории. В представленной статье исследована работа советской идеолого-пропагандистской машины на примере Закарпатского краеведческого музея. Определены направления и составляющие пропаганды

в музеє, рассмотрені методи, які використовувалися для цієї цілі. На прикладі газетних публікацій, архівних документів і воспоминаній музейних співробітників продемонстровано, як змінювалися експозиції і які тенденції переобладали, які періоди історії були пріоритетними для демонстрації в залах музею. Крім того, показано освітлення в експозиціях історії краю, враховуючи тогочасні тенденції музейного будівництва. В тому числі також проаналізовано досвід тих років, щоб уникнути подібних помилок в майбутньому. Автором охарактеризовано також важливість подальших досліджень в даному напрямку для більш глибокого розкриття теми.

Ключевые слова: музей; советская идеология; партия; пропаганда; экспозиция; лекция.

V. V. Palynchak-Kutuzova

**IDEOLOGY IN THE MUSEUM: PAST, PRESENT, FUTURE
(IN TERMS OF THE TRANSCARPATHIAN
LOCAL HISTORY MUSEUM)
PART I. THE MUSEUM AS A WEAPON OF SOVIET
PROPAGANDA (1945–1989)**

Uzhhorod National University,
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

Palynchak-Kutuzova Vasylyna Vasylyvna, Postgraduate student of the Department of History of Ukraine of UzhNU, Senior researcher of History Department of the Transcarpathian Local History Museum of T. Lehoczky, e-mail: am-sher@meta.ua.

ABSTRACT

Nowadays, during the decommunization process, it is important to understand what should be left behind totalitarianism in museums and in the lives of several generations of our society. In Soviet times the Museum performed as one of the elements of the propaganda machine. Now the main task is to develop that kind of concept, which would allow covering the events of the Soviet time without too much ideologization as a part of our history. The article analyses the work of Soviet ideological and propaganda machine on the example of the Transcarpathian Local History Museum.

Directions and propaganda components in the museum were identified, the methods used for this purpose were considered. On the example of contemporary newspaper articles, archival documents and memories of museum attendants it was demonstrated how the exhibitions were changed and which trends dominated, which periods of

history had the priority for the demonstration in the rooms of the museum. The interpretation of regional history due to the political concerns was also shown; the experience of those years was analyzed in order to avoid similar mistakes in the future. The author describes the importance of further research in this direction for the better understanding of the issue.

Key words: Museum; Soviet ideology; party; promotion; exhibition; lecture.

Музеї як культурно-освітні та науково-дослідні заклади покликані не лише зберігати, вивчати та експонувати пам'ятки матеріальної та духовної культури, а й виконувати охоронну, інформаційну, комунікативну, ідеологічну та виховну функції. Кожна з них виступає як така, що має вплив на самосвідомість і самоідентифікацію суспільства. У цьому плані особливе значення мають ідеологічна та виховна складові. Їх і використовують пропагандистські машини різних режимів для виховної роботи з молоддю.

У науковій літературі питання ідеології в музеї досить добре висвітлено. Радянська історіографія розвитку музейництва в СРСР оцінювала загалом позитивно. Окрема увага дослідників зверталася саме на ті закони, укази та постанови, які визначали політику держави у музейній сфері [7]. Вивчення розвитку музейної справи та її ідеологічної складової розпочалося після 1991 р. Роль тих державних документів, які формували політику в сфері музейної справи, висвітлила В. Златоустова [6]. Щоправда, вона охарактеризувала роль держави у розвитку музейництва на основі матеріалів РРФСР. Втім, деякі з тих документів, які проаналізувала дослідниця, діяли в усіх радянських республіках. Серед сучасних українських вчених цю тему досліджує Л. Крупник [4]. Авторка з'ясувала основні напрямки розвитку українського музейництва і, зокрема, висвітлила загальні риси ідеологічної політики.

На жаль, окремого дослідження стосовно ідеологічно-пропагандистської роботи в Закарпатському краєзнавчому музеї за радянський час немає. Джерелом інформації про діяльність установи у цій сфері виступає місцева періодика того часу [11, 14; 17–21]. Втім, вона носить доволі односторонній характер і не дає повного бачення всієї картини. Це пов'язано з тим, що всі публікації є переважно позитивного, схвального змісту і по-

казують тільки плюси у роботі музею, не показуючи її мінусів. Серед усього іншого, вони висвітлюють напрямки, за якими велася пропаганда — це й інформація про проведені та заплановані лекції та заходи, відкриття виставок та експозицій тощо. Важливими у цьому плані також є путівники по музею [12; 13]. Але найбільший масив інформації про пропагандистську роботу Закарпатського краєзнавчого музею несуть у собі архівні документи. Це плани, звіти, тематико-експозиційні плани, накази та розпорядження і т. д. [10]. Окрім того, багато цікавого можна дізнатися зі спогадів музейних співробітників [3; 8; 15, 16]. Для дослідження історії музею цінними також є законодавчі акти, як радянського періоду [5], так і часів незалежності [1; 2]. У процесі становлення музею велику роль відіграв перший директор І. Коломієць. Саме його особі присвятив свою працю дослідник І. Ліхтей [9].

Дана стаття має на меті дослідження ролі музеїв саме у пропагандистській сфері. Як об'єкт вивчення виступає Закарпатський краєзнавчий музей, зокрема ідеологічна складова його роботи. Із зазначеної мети випливають наступні завдання: визначити напрями та складові пропагандистської роботи у музеї, показати висвітлення історії краю, зважаючи на тогочасні тенденції музейного будівництва, та проаналізувати досвід тих років з метою уникнення подібних помилок у майбутньому. Зважаючи на той факт, що цю установу було засновано за радянських часів і продовжує вона існування за незалежної України, доцільним є поділити дану розвідку на дві частини. У першій висвітлюватиметься ідеологічна робота музею за часів СРСР, у другій — за роки незалежності.

У зв'язку з тим, що зараз триває процес декомунізації, який розпочався із прийняття пакету законів, ухвалених 9 квітня 2015 року [1] та підписаних 15 травня 2015 року Президентом України Петром Порошенком, важливим є розуміння того, який слід залишив по собі тоталітаризм у музеях. Це включає у себе як експозиції та фондів колекції, що відображають радянську епоху (один із нових законів це дозволяє [2, с. 18]), так і концептуальний підхід до побудови тих же експозицій і використання експонатів часів СРСР. Мається на увазі той факт, що до цих пір у деяких музеях прослідковується так званий «советський» підхід до експозиційної діяльності. Втім, не варто

забувати і про той слід, який залишила та епоха у житті кількох поколінь нашого суспільства. Тому провідним завданням зараз є розробка такої концепції, яка б дозволяла висвітлювати події радянського часу без зайвої ідеологізації як складову нашої історії. І музеї займають тут одне з ключових місць.

Для правильної побудови такої концепції потрібно для початку зрозуміти, що являла собою радянська ідея побудови музейної експозиції. Період 50–60-х рр. ХХ ст. у духовній та культурній сферах вимагав суцільної героїзації та вселяючого уславлення радянського способу життя, у тому числі і в музейній справі. Практично ставилося питання щодо збільшення чи не до 70 % виставкових площ музеїв, присвячених історії радянської доби, досягненням народно-господарського та культурного будівництва [3, с. 7]. Ідеологічною вказівкою у роботі музеїв стала постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих» (1964) [4, с. 383]. Відповідно до неї центральним комітетам компартій союзних республік, Міністерству культури СРСР і міністерствам культури союзних республік «запропоновано організувати в усіх музеях, крім меморіальних, відділи по радянському періоду — від Великої Жовтневої соціалістичної революції до наших днів. В експозиціях музеїв повинні бути відображені успіхи комуністичного будівництва в СРСР, перемога ленінського курсу Комуністичної партії, боротьба радянського народу за здійснення програми КПРС, заходи партії по подальшому підйому промисловості, сільського господарства і культури, підвищення добробуту народу» [5, с. 416]. Згідно з наказом № 540 Міністерства культури УРСР від 10 грудня 1973 р. «Про дальше покращення обслуговування відвідувачів музеїв в Українській РСР»: «Головна увага в науково-освітній роботі музеїв приділяється пропаганді ленінських документів, матеріалів ХХІV з'їзду КПРС та 50-річчя утворення СРСР, про соціалістичне змагання в країні, дружбу та інтернаціональні зв'язки трудящих республіки» [6, с. 89]. Тобто в музейній експозиції основний акцент робився саме на історії радянського періоду, а все, що було до того, відображалось або з точки зору марксизму-ленізму, або показувалося як капіталістичне, буржуазне, тобто неправильне. Це підтверджує і наступна цитата: «На противагу буржуазному музеєзнавству, яке створює, як правило, штучні хронологічні

рамки для відображення історичного процесу в музеях і закликає до того, щоб об'єктом вивчення були лише віддалені історичні періоди, переважно давнина, марксистське музеєзнавство особливо підкреслює значимість вивчення і музейного документування новітніх періодів і в першу чергу епохи соціалізму, включаючи її сучасний етап, оскільки це суттєво розширює можливості історичних і краєзнавчих музеїв у реалізації їх завдань і повною мірою відповідає марксистському розумінню місця музею в сучасному суспільстві» [7, с. 7]. Саме тому в СРСР особливе місце відводилось музеям В. Леніна, героїв революції, війни 1941–1945 років, героїв праці, а всі інші музеї обов'язково мусили виконувати роботу по ідеологічному вихованню глядача [4, с. 384]. Музеї стали важливими центрами ідейно-виховної роботи серед населення. Для цього використовувалися різноманітні форми, методи і засоби, зокрема стаціонарні та пересувні виставки та експозиції, лекції, тематичні екскурсії, місячники тощо.

Подібні тенденції у сфері музейництва стали домінуючими і в роботі колективу Закарпатського краєзнавчого музею, причому уже з перших років його існування. Про це свідчить той факт, що на посаду директора новоствореного музею було призначено Івана Коломійця, який хоч і займався розвитком музейництва у краї, та водночас був ярим прихильником та проповідником радянської ідеології. В. Гошовський, який був одним із перших співробітників установи, так згадує про свого колишнього директора: «...не знав жодної мови, крім російської, яка була офіційною мовою для всіх працівників музею. Коли ж довідався, що деякі музейні працівники розмовляють між собою по-українському, він зібрав всіх та прочитав лекцію про небезпеку українського буржуазного націоналізму, про антинауковість історичної концепції Михайла Грушевського та необхідність класового підходу до оцінок фактів історії та культури» [8, с. 71]. З посадою директора І. Коломієць звикся досить швидко і навіть взявся інформувати громадськість про перші кроки у становленні музею. 26 лютого 1946 р. у «Закарпатській правді» з'явилася його стаття «Створимо музей Закарпаття», в якій він викладає своє бачення розвитку музею. Передбачалося створити декілька відділів, експозиції яких, на думку директора, повинні відобразити «всі сторони історичного

розвитку закарпатського народу з стародавніх часів і до наших днів» [9, с. 37].

Уже влітку 1946 р. преса повідомляла про відкриття в залах музею виставки, присвяченої річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Вона мала продемонструвати досягнення в господарському і культурному житті Закарпаття з часу возз'єднання його з Україною. Тут було презентовано експонати з усіх промислових підприємств краю [9, с. 40]. Гошовський так згадує про цю подію: «Згідно з планом Коломійця, порожні зали музею почали заповнюватися експонатами соціалістичного будівництва на Закарпатті. Це були: виробниці швейних та взуттєвих фабрик, метало- та деревообробних заводів тощо. ...Історична експозиція складалась в основному з фотографій діячів компартії Закарпаття, фотокопій документів про легальну та підпільну діяльність КПЧ та КПЗУ, з цитат Сталіна та класиків. І всюди діаграми невпинного росту виробництва та культури, а над ними — лозунги» [8, с. 72]. З метою підвищення ідейно-політичного і наукового рівня експозиції було організовано систематичну роботу по оволодінню науковими співробітниками музею марксистсько-ленінською теорією [10, арк. 29].

У травні 1955 р. наказом Міністерства культури УРСР фінансування Закарпатського краєзнавчого музею було переведено з республіканського на обласний бюджет. Тоді ж була запроваджена цензура з боку державних органів, яка, по суті, відстежувала ідейну спрямованість експозицій, як і всієї музейної роботи, в тому числі наукових розробок і наукових публікацій працівників музею [3, с. 7].

Ідеологічну складову роботи краєзнавчого музею в цілому можна поділити на два напрями — внутрішній та зовнішній. Внутрішня ідеологічна спрямованість полягала у побудові виставок та експозицій, проведенні тематичних екскурсій та виховних заходів працівниками музею, написанні наукових статей на тематику, яка відповідала вимогам того часу, збірні відповідних експонатів. Свідчення про це можна знайти у планах роботи музею. Наприклад, серед тем статей, які мали ввійти до музейного збірника за 1946 р., була і тема «Спогади учасників партизанської боротьби проти мадярських окупантів» [10, арк. 8]. У плані поповнення фондів зібрань накопи-

чували «речові та документальні матеріали Великої Вітчизняної війни та партизанського руху» [10, арк. 9]. Передбачалася також «участь у поточних політичних компаніях:

1. В експозиції виставки «Природничі багатства» відбити завдання підвищення сільського господарства (весняний сів, збирання урожаю, врожайність) відповідно до прийнятого Верховною Радою п'ятирічного плану. ...

3. Організувати виставку: «1 травня — свято трудящих» [10, арк. 10].

У музейних виставках та експозиціях відображали також різноманітні події, пов'язані з діяльністю комуністичної партії. Це і річниця, з'їзди, пленуми, події тощо. Як приклад — колектив краєзнавчого музею побудував стаціонарну виставку на тему «Історичні рішення XXVI з'їзду КПРС. Боротьба трудящих області за успішне виконання завдань першого року 11-ї п'ятирічки» та підготував текст лекції на цю тему [11, с. 3].

Пропагандистська робота всередині музею напряду залежала від ідеологічної концепції експозицій та їх перебудови. Для розуміння процесу тих змін неocenенне значення мають музейні путівники. Перший такий путівник було видано у 1950 р. у формі невеличкого ілюстрованого проспекта. Подавалася коротка історія Ужгородського замку, в якому із 1947 р. розташовувався музей, огляд відділів та, серед усього іншого, зазначалося, що «из оплота феодализма и клерикализма ужгородский замок превратился в подлинный храм передовой науки и важный культурно-просветительский очаг» [12, с. 3]. Наступний путівник було видано через 8 років і він мав вигляд повноцінної брошури, де було детально описано кожну експозицію музею. З нього ж дізнаємося, що «дякуючи піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду музей безперервно розширюється. ...Колектив наукових працівників веде наукову, збиральницьку роботу, спрямовану на дальше покращення експозиції, а також поширює культурно-масову роботу серед населення області... В музеї відкрито стаціонарні виставки: «Життя та діяльність В. І. Леніна» та «Подарунки трудящих країн народної демократії». ...Виданням цього путівника музей має на меті допомогти відвідувачам краще вивчити природу, історію та соціалістичні перетворення в Закарпатській області за роки Радянської влади» [13, с. 4]. Судячи з його змісту,

основна частина експозиційних залів присвячувалася саме історії радянського часу та комуністичним організаціям населених пунктів краю. Втім, така концептуальна позиція у трактуванні історії була притаманна всім краєзнавчим та історичним музеям СРСР. Через деякий час (у 1968 та 1972 рр.) було видано ще 2 путівники по музею, які нічим принципово новим між собою не відрізнялися. Додавалися лише описи доповнень до уже існуючих експозицій.

Внутрішня складова пропагандистської роботи музею полягала не лише у побудові експозицій відповідного спрямування, написанні наукових статей на визначену тематику та проведенні ідеологічно забарвлених екскурсій. Поряд з усім цим увага приділялася і партійному вихованню самих співробітників установи. Як виконувалось це завдання, відображають протоколи партійних зборів. Зазвичай на них розглядали питання роботи музею та роль у цьому первинної партійної організації. Той факт, що робота з ідеологічної освіти колективу музею йшла не так гладко й сплановано, і відображають одні із таких зборів, що відбулися в 1952 р., тобто на ранньому етапі існування музею. Вони мали на меті проаналізувати діяльність установи та накреслити конкретні заходи по покращенню діяльності парторганізації. Також відзначалося, що «коллективом работников музея многое сделано по выполнению решений партии по идеологическим вопросам. Научные сотрудники проделали немалую работу, чтобы ярче и убедительней пропагандировать дружбу народов СССР, животворный советский патриотизм, роль большевистской партии и лично товарища Сталина в социалистических преобразованиях Закарпатья» [14, с. 2]. Звичайно, не все було ідеально. Вказувалося також і на недоліки у діяльності музею: «...имеем еще много недостатков. Возьмем... отдел истории советского периода. В отделе крайне слабо показаны многие разделы. ...слабо представлен такой раздел, как всенародные стройки коммунизма» [14, с. 2], що свідчить про велику увагу до ідеологічної складової експозиційної роботи установи. Окрім того, розглядали і такі питання, як ідейно-політична робота серед співробітників музею, особливо їх самоосвіта та підвищення ідейно-теоретичного рівня. Відзначалося, що партійна організація недостатньо контролювала навчання комуністів та безпартійного активу. Серед усього іншого лу-

нала і критика в бік секретаря парторганізації за недостатню увагу до питання виховної роботи в колективі музею: «...для сотрудников музея было прочитано всего 9 лекций и докладов на политические и научные темы. Нерегулярно проводились политинформации, плохо был налажен выпуск стенной газеты. Почти все выступавшие высказывали критические замечания в адрес горкома КП(б) Украины, который не уделял должного внимания работе партийной организации музея» [14, с. 2].

У 1967 р. відділ історії дорадянського періоду побудував розділ експозиції за період з 1917 по 1944 роки [15, с. 39]. Щоправда, ідеологічні догми того часу не дозволили створити експозицію такою, щоб у ній об'єктивно відображалися історичні події, соціально-економічне становище, громадсько-політичне життя Закарпаття. Тому ці періоди історії Закарпаття трактували тенденційно, у дусі пануючої ідеології та відповідно до розділів радянських досліджень на цей сюжет [16, с. 11]. Уже через рік з діючої експозиції було вилучено експонати періоду середньовіччя і капіталізму (XVI–XIX ст.) та матеріали з загальної історії СРСР, які не мали жодного стосунку до історії Закарпаття. У 1969 р. експозиція відділу історії дорадянського періоду була частково перебудована і доповнена матеріалами з атеїстичної пропаганди. А 1970 року на базі музею була проведена Всесоюзна нарада-семинар працівників музеїв СРСР [15, с. 39].

У 1972 р. було проведено повну реекспозицію відділу від найдавніших часів до 1917 р. Ця експозиція, в якій нараховувалася чимала кількість цінних речових пам'яток історії і культури Закарпаття, діяла до 1990 року, коли у зв'язку з проведенням реставраційних робіт була повністю демонтована [16, с. 11]. У 1973–1974 рр. у двох залах, з ініціативи партійних ідеологів, було побудовано експозицію «Дружба народів СРСР» і переоформлено експозицію «Визволення Закарпаття Радянською Армією і возз'єднання з Радянською Україною». У 1983 р. на вимогу партійних органів області у двох залах було створено тимчасову експозицію на тему «Закарпаття у період розвинутого соціалізму», основу якої складали фотографії, грамоти, дипломи виробничників, матеріали партійних зборів тощо. За 1985–1986 рр. з'явилися також експозиції «Вплив Великого Жовтня на розвиток революційного руху трудящих

Закарпаття», розділи про входження Закарпаття до складу Чехословаччини та у період II світової війни (1939–1945 рр.), експозиція «Закарпаття за роки радянської влади» [19, с. 13].

Зовнішній напрямок стосується пересувних виставок, виїзних лекцій, тижнів музею на підприємствах та у колгоспах. Такі методи пропаганди були популярні особливо у радянський період. Науковими співробітниками установи організовувалися різноманітні виставки, екскурсії, лекції тощо. До прикладу, за допомогою пересувних та стаціонарних виставок пропагували рішення XXVI з'їзду КПРС (який відбувся 23.02–03.03. 1981 р. у Москві. — В. П.). Науковці музею з пересувним автмузеєм виїжджали в Перечинський, Великоберезнянський, Мукачівський та Ужгородський райони, де експонували фотовиставки на теми: «Досягнення трудящих Закарпаття за роки десятої п'ятирічки», «Рішення партії — в дії» та інші [11, с. 3]. Оформили також пересувну виставку на тему «Боротьба трудящих Закарпаття за втілення рішень XXVI з'їзду КПРС в життя» [17, с. 4]. Успішно працювали пересувні музейні виставки «Під ленинським прапором дружби народів», «Заповітам Леніна вірні» в кінотеатрах Ужгорода «Москва», «Комсомолец», робітничих гуртожитках [18, с. 4].

Серед інших способів пропаганди радянської ідеології музеєм широко використовувалися такі заходи, як проведення тижнів музею на підприємствах і в колгоспах, місячники бойової та трудової слави, дні мистецтв у музейних залах. У ході їх проведення відбувалися зустрічі радянських громадян і зарубіжних гостей з ветеранами партії, учасниками боротьби за визволення Закарпаття і возз'єднання його з Радянською Україною. Під час таких заходів у музеї проводилося також вручення партійних і комсомольських квитків, організовувався урочистий прийом у піонери [11, с. 3].

Також проводилися виїзні лекції. Щомісяця бригада лекторів із числа наукових співробітників музею виїжджала у райони області, де колгоспникам або робітникам читали лекції на пропагандистську тематику. Наприклад, у Міжгірському районі було прочитано доповіді на наступні теми: «Соціалістичні перетворення на Закарпатті за роки радянської влади», «Охорона природи — всенародна справа», «Дмитро Вакаров — поет-антифашист» тощо. Це супроводжувалось демонстрацією

пересувних виставок [19, с. 4]. При Закарпатському краєзнавчому музеї працював лекторій «Знай і люби свій рідний край», слухачами якого були учні Ужгородського технікуму [18, с. 4].

Поряд із прославленням комуністичної партії та возвеличенням її перших осіб та вождів велике значення у радянській пропаганді відводилося і висвітленню ролі Червоної Армії, перемозі Радянського Союзу в Другій світовій війні загалом та звільненню Закарпаття зокрема. 30-річчю звільнення Закарпаття від окупантів було присвячено семінар з історії КПРС на тему «Партія в роки Великої Вітчизняної війни», який відбувся в краєзнавчому музеї Ужгорода за участі студентів біологічного факультету та англійського відділення романо-германської філології УжДУ. Для них із доповідями про партизанський рух на Закарпатті виступили науковий співробітник відділу історії дорадянського періоду В. Віднянський та завідувач відділу наукової пропаганди музею Т. Млатічек [20, с. 4]. Також науковцями Закарпатського краєзнавчого музею було створено пересувну виставку на тему «Визволення Закарпаття Радянською Армією від фашистської окупації і воз'єднання його з Радянською Україною (1944–1945 рр.)». На двох стендах цієї виставки розміщувалося близько 80 фотографій, фотокопій, документів тощо. Серед них карта-схема Східно-Карпатської операції, фотографії бойових дій та частини офіцерського складу 4-го Українського фронту, фотокопії нагородних листів та наказів Верховного головнокомандувача тощо. Інша частина виставки розповідала про «братерську допомогу населенню Закарпаття воїнами Радянської Армії» та про воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною [21, с. 4].

Починаючи з 70-х років ХХ ст., за вказівкою партійних органів, розширювалася мережа самодіяльних музеїв на громадських засадах у містах і селах краю. Частина їх була включена у структуру музею і стала його філіалами. Працівники відділу історії дорадянського періоду допомагали у перебудові аналогічних відділів у Мукачівському, Береговському, Виноградівському, Тернівському та Ясінянському музеях. При цьому враховувалися вимоги тогочасної заідеологізованої тоталітарної системи [15, с. 39].

Незважаючи на переважання у науковій роботі музею до середини 80-х років тематики, диктованої тодішньою ідеологіч-

ною ситуацією, його співробітники спромоглися зібрати чимало цінних експонатів з історії Закарпаття та провести вагомий дослідження з археології та історії [16, с. 12]. У просвітницькій роботі пріоритет також віддавався пропаганді радянського способу життя, поширенню ленінських ідей та критиці релігії та церкви [16, с. 20].

Такою була робота музею у радянський період. Ідеологічна машина намагалася контролювати всі сфери життя, навіть вказувала, якою мовою мали розмовляти. Це шкодило правильному висвітленню подій та явищ і робило експозиції і виставки однобокими й суб'єктивними. Історія краю показувалася поверхово, на фоні загальної історії СРСР та комуністичної партії. Окрім того, співробітники музею були обмеженими у своїх наукових розвідках, оскільки від них вимагалася дотримання тієї політики, яку проводила партія. А це заважало повноцінному дослідженню окремих історичних подій. Незважаючи на перешкоди, колективу музею вдалося зібрати цінні матеріали та експонати стосовно історії Закарпаття, зберегти їх та донести до нашого часу.

Радянська епоха залишила по собі помітний слід у житті суспільства і цілих поколінь. На жаль, щоб повністю позбутися будь-яких залишків того періоду в усіх сферах, має пройти ще чимало років. Та історія того часу має стати уроком для прийдешніх поколінь і застерегти від повторення подібних помилок. Звичайно, «історію пишуть переможці». І музеї епохи СРСР тому яскравий приклад — висвітлювали лише ту історію, яка була вигідна партії, замовчуючи чимало фактів. Нове покоління музейних співробітників зобов'язане дотримуватися історичної справедливості й показувати не тільки ті події, які вигідні владній верхівці, а й іншу сторону медалі. Музеї ж бо мають бути тими установами, які повинні показати, навчити і застерегти.

Далі буде

Література та джерела

1. Червоненко В. Рада ухвалила «декомунізаційний пакет» [Електронний ресурс] / В. Червоненко // ВВС-Україна. — 2015. — 9 квітня. — Режим доступу до ресурсу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150409_communizm_ura_vc
2. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропа-

- ганди їхньої символіки: Закон України від 09 квітня 2015 року № 317-VIII // *Голос України*. — 2015. — 20 травня. — № 87 (6091). — С. 17–19.
3. Шеба В. Скарбниці пам'яток і спадщини народної (до 70-ліття Закарпатського краєзнавчого музею) / В. С. Шеба // *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. — Ужгород : ІВА, 2015. — Випуск XIV–XV. — С. 5–11.
  4. Крупник Л. Музеї УРСР як засоби радянської ідеологічної політики у 70-ті роки ХХ ст. / Л. Крупник // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. — К., 2009. — Т. 19, книга 2, частина 2. — С. 382–393.
  5. О повышении роли музеев в коммунистическом воспитании трудящихся: Постановление ЦК КПСС // *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*. — М. : Издательство политической литературы, 1986. — Т. 10: 1961–1965. — 493 с.
  6. Златоустова В. И. Государственная политика в области музейного дела (1945–1985 гг.) / В. И. Златоустова // *Музеи и власть. Ч. 1: Государственная политика в области музейного дела (XVIII — XX вв.)* : [сб. ст.]. — М. : Научно-исследовательский институт культуры, 1991. — 323 с.
  7. Разгон А. М. К вопросу о научном комплектовании фондов в музеях исторического и краеведческого профиля / А. М. Разгон // *Актуальные вопросы изучения фондов музея по истории советского общества* / Под общ. ред. В. З. Дробижева. — М. : Государственный ордена Ленина Исторический музей, 1982. — Вып. № 55. — С. 7–54.
  8. Гошовський В. Були колись літа... / В. Гошовський // *Тиса*. — 1992. — № 1–2. — С. 66–84.
  9. Ліхтей І. М. Роль Івана Коломійця у становленні Закарпатського краєзнавчого музею / І. М. Ліхтей // *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини : науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури і побуту*. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. — Випуск 2. — С. 29–45.
  10. Плани роботи на 1946 р. (лютий–липень) // *Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)*. — Ф. Р-1713. — Оп. 1. — Од. зб. 4. — 31 арк.
  11. Сможаник В. *Говорить історія* / В. Сможаник // *Закарпатська правда*. — 1981. — № 112(11545), травень. — С. 3.
  12. *Закарпатський державний краєзнавчий музей*. — Ужгород : Обл. книжна типографія, 1950. — 4 с.
  13. *Закарпатський державний краєзнавчий музей : короткий путівник* // відп. за випуск Бесардинський О. — Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1958. — 61 с.
  14. Пучков Н. *За высокую идейность в работе музея* / Н. Пучков // *Советское Закарпатье*. — 1952. — № 174(2197), 24 июля. — С. 2.

15. Філіп Л. *Історія відділу дорадянського періоду* // *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. — Ужгород : ІВА, 2010. — Випуск IX–X. — С. 37–47.
16. Федака П. *Закарпатський краєзнавчий музей на відтинку своєї півстолітньої історії (Доповідь на пленарному засіданні науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю заснування Закарпатського краєзнавчого музею, 22 червня 1995 року)* // *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. — Ужгород : Карпати, 1996. — Випуск II. — С. 5–22.
17. Сможаник В. *Пропагує музей* / В. Сможаник // *Закарпатська правда*. — 1981. — № 207, 8 вересня. — С. 4.
18. Ігнат М. *Працівники музею — юним*. / М. Ігнат // *Молодь Закарпаття*. — 1983. — № 48, 21 квітня. — С. 4.
19. Лавренко Л. *Лекції краєзнавців* / Л. Лавренко // *Закарпатська правда*. — 1981. — № 209, 10 вересня. — С. 4.
20. Феделеш Л. *Встреча в музее* / Л. Феделеш // *Закарпатская правда*. — 1974. — № 250, 24 октября. — С. 4.
21. Чудінова С. *Розповідають експонати* / С. Чудінова // *Закарпатська правда*. — 1974. — № 219, 18 вересня. — С. 4.

REFERENCES

1. CHERVONENKO, V. Rada ukhvalyla «dekomunizatsiinyi paket». — Council adopted the «decommunization package». In: [Online] 9 april 2015 — access Mode to a resource: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150409_communizm_upa_vc. (in Ukrainian).
2. *Zakon Ukrainy vid 09 kvitnia 2015 roku № 317-VIII «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsysts'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky»*. — *The law of Ukraine dated April 09, 2015 No. 317-VIII «About the condemnation of the Communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbolism»*. In: *Holos Ukrainy*, 20 travnya 2015, № 87 (6091), S. 17–19. — *Voice of Ukraine*, May 20, 2015, № 87 (6091), pp. 17–19. (in Ukrainian).
3. SHEBA, V. (2015) *Skarbnytsia pamiatok i spadshchyny narodnoi (do 70-littia Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu)*. — *The Treasure of monuments and national heritage (to the 70th anniversary of the Transcarpathian Local History Museum)*. In: *Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu*. — *Scientific collection of the Transcarpathian Local History Museum*, Issue XIV–XV, Uzhhorod: IVA, pp. 5–11. (in Ukrainian).
4. KRUPNYK, L. (2009) *Muzei URSR yak zasoby radianskoi ideologichnoi polityky u 70-ti roky XX st.* — *Museums of the USSR as ideological tools of Soviet policy in the 70-ies of XX century*. In: *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. — *Scien-*

- tific notes. *Proceedings of the young scientists and graduate students*, Vol. 19, Book 2, Part 2, Kiev, pp. 382-393. (in Ukrainian).
5. *Postanovlenie CK KPSS «O povyshenii roli muzeev v kommunisticheskom vospitanii trudiashhihsia» (1986)*. — *The resolution of the CPSU Central Committee «On strengthening the role of museums in the Communist indoctrination of the working people»*. In: *KPSS v rezoliuciiakh i resheniiah sezdov, konferencii i plenimov CK*. — CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee. — Vol. 10: 1961-1965. — M.: Publishing house of political literature, 1986. — 493 p. (in Russian).
  6. ZLATOUSTOVA, V. I. (1991) Gosudarstvennaia politika v oblasti muzeinogo dela (1945-1985 gg.). — State policy in the field of museology (1945-1985). In: *Muzei i vlast. Ch.1: Gosudarstvennaia politika v oblasti muzeinogo dela (XVIII — XX cc.)*. — *Museums and power. Part 1: State policy in the sphere of museology (XVIII — XX centuries)*, M.: Scientific-research Institute of Culture, 323 p. (in Russian).
  7. RAZGON, A. M. (1982) K voprosu o nauchnom komplektovanii fondov v muzeiah istoricheskogo i kraevedcheskogo profilia. — On scientific acquisition in the museums of history and local lore profile. In: *Aktualnye voprosy izucheniia fondov muzeia po istorii sovetskogo obshchestva — Actual problems of studying the Museums store on the history of Soviet society*, Vypusk 55, M.: Gosudarstvennyi ordena Lenina Istoricheskii muzei, pp. 7-54. (in Russian).
  8. HOSHOVSKIY, V. (1992) Buly kolys lita... — Were once in years... In: *Tysa*. — *Tysa*, № 1-2, pp. 66-84. (in Ukrainian).
  9. LIKHTEI, I. M. (2015) Rol Ivana Kolomiitsia u stanovlenni Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu. — The role of Ivan Kolomiets in the formation of the Transcarpathian Museum of Local Lore. In: *Doslidzhennia, zberezhennia, vidtvorennia ta populiaryzatsiia kulturnoi spadshchyny. Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury i pobutu — Research, conservation, reproduction and promotion of cultural heritage. Scientific collection of the Transcarpathian Museum of folk architecture and life*, Issue 2, Uzhhorod: Publishing House of Alexandra Harkusha, pp. 29-45. (in Ukrainian).
  10. Plany roboty na 1946 r. (lyutyu 1946 — lypen' 1946 r.). — Work Plan for 1946. In: *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (DAZO)*. — State archives of Transcarpathian region (DAZO), Fund R-1713, list 1, storage unit 4, 31 p. (in Ukrainian).
  11. Tam samo. — Ibid. (in Ukrainian).
  12. Tam samo. — Ibid. (in Ukrainian).
  13. Tam samo. — Ibid. (in Ukrainian).
  14. SMOZHANYK, V. (1981) Hovoryt istoriia. — The History is telling. In: *Zakarpatska pravda. — Transcarpathian Truth*, No. 112(11545), May, p. 3. (in Ukrainian).

15. *Zakarpatskyy hosudarstvennyy kraevedcheskyy muzey. (1950) — Transcarpathian state Museum of Regional Studies*, Uzhhorod: Obl. knyzhnaia typhrafia, 4 p. (in Russian).
16. Besardynskiy, O. (ed) (1958) *Zakarpatskyi derzhavnyi kraieznavchyi muzei. Korotky putivnyk — Transcarpathian state Museum of Regional Studies. A brief guide*. — Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 61 p. (in Ukrainian).
17. PUCHKOV, N. (1952) Za vysokuiu idejnost v rabote muzeia. — For its high ideological content in the work of the Museum. In: *Sovetskoe Zakarpatie. — Soviet Transcarpathia*, № 174(2197), 24 July, p. 2. (in Russian).
18. FILIP, L. (2010) Istoriia viddilu doradianskoho period. — The history of the Department of pre-Soviet period. In: *Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu. — Scientific collection of the Transcarpathian Local History Museum*, Issue IX-X, Uzhhorod: «IVA», pp. 37-47. (in Ukrainian).
19. FEDAKA, P. (1996) Zakarpatskyi kraieznavchyi muzei na vidtynku svoiei pivstolitnoi istorii (Dopovid na plenarnomu zasidanni nauko-vo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 50-richchju zasnuvannia Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu, 22 chervnia 1995 roku). — Transcarpathian Local History Museum on a segment of its fifty-year history (Report at the plenary meeting of the research and practical conference devoted to the 50 anniversary of the establishment of the Transcarpathian Local History Museum, 22 June 1995). In: *Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu. — Scientific collection of the Transcarpathian Local History Museum*, Issue II, Uzhhorod: «Karpaty», pp. 5-22. (in Ukrainian).
20. SMOZHANYK, V. (1981) Propahuie muzei. — The Museum is propagating. In: *Zakarpatska pravda. — Transcarpathian Truth*, No. 207, 8 September, p. 4. (in Ukrainian).
21. IHNAT, M. (1983) Pratsivnyky muzeiu — yunym. — Employees of the Museum — for youth. In: *Molod' Zakarpattya. — Transcarpathian youth*, No. 48, 21 april, p.4. (in Ukrainian).
22. LAVRENKO, L. (1981) Lektsii kraieznavtsiv. — Lectures by local historians. In: *Zakarpatska pravda. — Transcarpathian Truth*, No. 209, 10 September, p. 4. (in Ukrainian).
23. FEDELESH, L. (1974) Vstrecha v muzee. — Meeting at the Museum. In: *Zakarpatskaia pravda. — Transcarpathian Truth*, No. 250, October 24, p. 4. (in Russian).
24. CHUDINOVA, Ye. (1974) Rozpovidaiut eksponaty — The story exhibits. In: *Zakarpatska pravda. Transcarpathian Truth*, No. 219, 18 September, p. 4. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 6 квітня 2016 р.